

BUDJET TASHKILOTLARIDA DAVLAT XARIDINI SAMARALI TASHKIL ETISH PRINTSIPLARI VA RIVOJLANGAN DAVLATLARDAGI STATISTIKA HOLATI

Ashurova Nozila Murodjon qizi

*Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti "Korporativ Iqtisodiyot va Menejment"
Katta o'qituvchi*

Kalit so'zlar: *davlat xaridi, asosiy printsiplar, shaffoflik, korrupsiya, hisobdorlik, xizmatlar, moliya bozori*

KIRISH

Davlat xaridlari har doim byudjet mablag'lari orqali resurslarni taqsimlashda muhim jihat bo'lib kelgan. Bu tashkilot tomonidan belgilangan maqsadlarni sifat, narx va vaqtning eng yaxshi kombinatsiyasida amalga oshirish uchun tovarlar, ishlar va xizmatlarni sotib olish jarayonidir. Davlat xaridlari davlat hisobdorligi va shaffofligi bilan bevosita bog'liqdir, chunki u davlat mablag'laridan foydalanadi va har doim jamoat manfaatlari bilan bog'liq. Sog'lom davlat xaridlari resurslarni samarali taqsimlashga olib keladi va shu bilan yaxshi boshqaruvni qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli, davlat xaridlari tashkilotning ishlashida juda strategik rol o'ynaydi va uning ahamiyati Birlashgan Millatlar Tashkilotining taraqqiyot dasturi (BMTTD) hisobotida (1999) e'tirof etilgan bo'lib, unda "hech bir davlat funktsiyasi milliy rivojlanish va barqarorlik uchun davlat xaridlari kabi juda muhim emas. Milliy hukumat muvaffaqiyatli davlat xaridlari tizimini ishlab chiqish va amalga oshirishdan ko'ra muhimroq narsa bo'lmaydi" deya ta'kidlanadi.

Resurslarni taqsimlash jarayonidagi strategik roli tufayli, davlat xaridlari har doim davlat mablag'larini isrof qilish va suiiste'mol qilish nuqtai nazaridan yuqori xavfni o'z ichiga olishi hammaga ma'lum. Davlat xaridlarining yuqori xavfi menejmentning zaif tomonlari va xaridlar jarayonida professionallikning yetishmasligi sababidir. Xarid qilishda bu holat ijobiy bo'lmaydi, chunki kam boshqaruv qobiliyati kamomadni qoplash uchun resurslarni qayta taqsimlashni talab qiladi. Natijada rahbariyat turli xil xususiyatlarga ega bo'lgan tovarlar yoki xizmatlarning bir xil sifatini topishi kerak bo'lgan vaqt uning tashkilotiga qimmatga tushadi. Shuning uchun xaridlar jarayonida iqtisodiy xavfni kamaytirish uchun boshqaruv qobiliyatini yaxshilash kerak. Davlat xaridlari ham murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Har qanday xarid jarayoni tashkiliy ehtiyojlarni rejalashtirish va belgilash, yetkazib beruvchilar bilan munosabatlarni aniqlash va boshqarish, to'lov va tovarlar yoki xizmatlar o'rtasidagi almashinuvni o'z ichiga oladi.

Uzoq muddatli xarid jarayonlari boshqaruv siyosati va tashkiliy tarkibiy o'zgarishlarning o'zgarishiga ko'proq moyil bo'ladi. Shu sababli, bugungi stsenariyda davlat sektorida uning samaradorligini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar doirasida sodir bo'lgan tashkiliy o'zgarishlar xaridlar funktsiyasiga ta'sir qiladi. Bu shuni ko'rsatadiki, xaridlar jarayoni va tashkiliy o'zgarishlar o'rtasida bog'liqlik mavjud. Ushbu holat davlat idoralardan

resurslarni taqsimlashda yuqori samaradorlikka erishish uchun o'zgarishlarning minimal ta'siri bilan xaridlarni yaxshiroq boshqarish yo'llarini topishni talab qiladi.

Davlat xaridlari hajmi juda katta. Yaponiyada uning Markaziy hukumati umumiy hisob 2002 yil moliya yili uchun yillik byudjet 83,63 trillion iyenni tashkil etadi va davlat xaridlarining ushbu byudjetga nisbati taxminan 20-25% atrofida baholanadi. Qo'shma Shtatlar har yili davlat xaridlari uchun 200 milliard dollardan ortiq mablag' ajratadi. Davlat xaridlari qurilish, tovarlar ishlab chiqarish, axborot texnologiyalari va xizmatlar kabi ko'plab sohalarda amalga oshiriladi. Davlat xizmatlarining millatlararo, milliy va mintaqaviy hokimiyat organlari o'rtasida vertikal bo'linishiga ega bo'lgan Evropa davlatlari kabi mamlakatlar uchun xaridlar nafaqat tovarlar va xizmatlar, balki ishlar hamdir va Yevropa Ittifoqi uchun yalpi Milliy mahsulotning taxminan 14% davlat shartnomalari bilan bog'liqligi aytilgan. Davlat xizmatlarini ko'rsatish va xo'jalik faoliyati uchun davlat xaridlarining ta'siri va ahamiyati juda katta.

Davlat xaridlari deganda davlat mablag'lari ishonib topshirilgan jamoat tashkilotlari yoki xususiy tashkilotlar tomonidan tovarlar yoki xizmatlarni olish jarayoni tushuniladi. Bu davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligi va tengligi bilan juda bog'liq va davlat xizmatlarini ko'rsatishning asosi hisoblanadi. "Davlat xaridlari" Markaziy hukumat yoki mahalliy hukumat va davlat muassasalari kabi davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. "Davlat xaridlari" va davlat mablag'lari ishonib topshirilgan xususiy tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan xaridlardan iborat. Ma'muriy islohotlar va davlat boshqaruvi tadqiqotlarining so'nggi tendentsiyasi davlat sektorida samaradorlik va maqsadga yo'naltirilgan boshqaruvni ta'kidlaydi va xususiy sektor boshqaruviga taqlid qiluvchi yangi davlat boshqaruvini (NPM) amalga oshiradi. NPM davlat xaridlarini pul uchun eng yaxshi qiymatni olish vositasi deb biladi va xususiy sektor tomonidan raqobatbardosh xaridlarni rag'batlantiradi.

Davlat xaridlarini samarali tashkil etish barcha mamlakatlarda davlat xizmatlarini ko'rsatish va rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) 1995 yilda "muvaffaqiyatli Davlat xaridlari bo'yicha ko'rsatma" ni e'lon qildi, u a'zo mamlakatlarda xaridlar bilan bog'liq bir nechta umumiy muammolarga ishora qildi: bir xil xaridlar bo'yicha narxlarning keng o'zgarishi, cheklovlardan juda tez-tez foydalanish. Ushbu muammolar Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan davlat xarajatlariga nisbatan shaffoflik, hisobdorlik, mas'uliyat va kafolatning yo'qligi natijasidir va davlat mablag'larining isrof bo'lishiga va milliy farovonlikning turg'unligiga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, byudjet tashkilotlarida davlat xaridlarini samarali tashkil etish uchun shaffoflik, hisobdorlik va pulning qiymati tamoyillari muhim ahamiyatga ega. Ushbu tamoyillarga rioya qilgan holda, byudjet tashkilotlari xarid qilish jarayonlari adolatli, samarali va iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishini va ular xizmat ko'rsatayotgan fuqarolarga yuqori sifatli davlat xizmatlarini taqdim etish imkoniyatini ta'minlashi mumkin. Byudjet tashkilotlari manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlash, tashkilot va

jamoatchilik uchun eng yaxshi natijalarga erishish uchun xarid qilish faoliyatida ushbu tamoyillarga ustuvor ahamiyat berishlari shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kelman, S., (2012). Maqsadlar, cheklovlar va davlat xaridlari tizimini loyihalash. Davlat xaridlarining turli maqsadlari narxi, Shvetsiya raqobat organi. ISBN 978-91-88566 13-3 (chop etish), 978- 91-88566-15-7 (pdf)
2. Lysons, K., (2000). Xarid qilish va ta'minot zanjirini boshqarish (5-nashr). Financial Times, Prentice Hall, Pearson Education Ltd, Angliya.
3. Mbabazi, T., Karuhanga, B. & Mukoma, M., (2009). Uganda mahalliy hukumati xarid bo'linmalarida muvofiqlik va xizmat ko'rsatish.
4. Ntayi, J.M., Ssewanyana, J. va Eyaa, S., (Eds). Xarid qilish tendentsiyalari Uganda. Favvora nashriyoti, Kampala. ISBN 978-9970-02-971-6.
5. McClelland, F.J., (2006). Shotlandiyada davlat xaridlarini ko'rib chiqish: hisobot va tavsiyalar. Blackwell kitob do'koni. ISBN 0-7559-4999-4; <http://www.scotland.gov.uk> dan olindi
6. Odhiambo, W. & Kamau, p., (2003). Davlat xaridlari: Keniya, Tanzaniya va Ugandadan saboqlar. Rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon savdo tizimiga integratsiyalashuvi. OECD ishchi hujjati № 208. <http://www.oecd.org/countries/uganda/2503452.pdf> dan olindi, 2014 yil 06 iyun